

378
Г59

1700

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ГОДЛЕВСЬКА АЛЛА ІВАНІВНА

УДК 378.937

**ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОГО КОМПОНЕНТА
КОМУНІКАТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
У СТРУКТУРІ ПОЗНАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

Автореферат

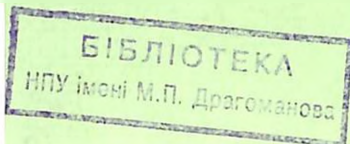
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100310129

Київ-1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Сагач Галіна Михайлівна,
Національний університет
імені Т.Г. Шевченка, професор;

кандидат психологічних наук, доцент
Зінченко Людмила Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, доцент.

Провідна установа: Інститут педагогіки і психології професійної
освіти, лабораторія педагогіки і психології вищої
школи, АПН України, м. Київ.

Захист відбудеться «21» травня 1998 р. о 16³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «21» квітня 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

Загальна характеристика дослідження

Актуальність теми. Постійне збільшення обсягу знань, якими повинен оволодіти майбутній фахівець за роки навчання у вузі, підвищення вимог до його загальної наукової і спеціальної підготовки викликає гостру потребу всебічного і глибокого дослідження системи, педагогічних шляхів, зовнішніх і внутрішніх умов становлення спеціаліста, розкриття закономірностей професійної підготовки і застосування їх під час організації навчально-виховного процесу.

У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства і реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») об'єктивний рівень професійної підготовки майбутнього педагога визначається сформованістю його професійно-педагогічних якостей. Все очевиднішим стає той факт, що не сама сума знань, а синтез знань, умінь та професійних переконань є найважливішим показником всебічно підготовленого спеціаліста. Пріоритетним компонентом у професійній підготовці є комунікативні уміння вчителя, серед яких домінують мовленнєві.

В основі навчально-виховного процесу, спільної діяльності вчителя та учнів завжди є комунікація, яка передбачає їх всебічну взаємодію і взаємовплив. Щоб підвищити якість комунікативної підготовки випускників педагогічних навчальних закладів, навчально-виховний процес у них має набути якісно нового стану. Тобто необхідно виявити такі педагогічні умови навчання, які будуть максимально професійно спрямованими, що дозволить вирішувати проблему формування комунікативних умінь, і зокрема мовленнєвих, як обов'язкових елементів загальної системи професійної підготовки. Основою цієї підготовки є наукове обґрунтування блоку комунікативних умінь, яке виступає умовою того, що засвоєння їх змісту і особливостей стане водночас основою для формування одного із важливіших компонентів комунікативності — мовлення.

Проблема формування особистості вчителя та його професійних якостей досліджувалася у працях О.О. Бодальова, А.М. Бойко, В.А. Кан-Калика, О.В. Киричука, О.О. Леонтєва, Л.С. Нечепоренко, В.О. Сластьоніна та ін.; структура педагогічної діяльності вивчалася О.І. Виговською, О.І. Забокрицькою, Н.В. Кузьміною, О.І. Щербаким та ін.; розвиток особистісних якостей вчителя, необхідних для успішної комунікативної діяльності у працях О.В. Барабанщикова, О.О. Бодальова, М.П. Єрастова, І.А. Зимньої, В.А. Кан-Калика, О.О. Леонтєва, О.В. Мудрика та ін.

В останні роки в педагогічній науці визначались шляхи формування комунікативних умінь у майбутніх педагогів — це переконливо доведено в дослідженнях В.В. Каплинського, О.С. Карпова, О.В. Киричука, О.О. Леонтєва, О.В. Мудрика, Є.Б. Орлової, Л.О. Савенкової, в яких підкреслюється специфіка комунікативних умінь як прояву спілкування; визначається структура і зміст комунікативності та її компонентів, необхідних у педагогічному спілкуванні; розробляється методика управління процесом формування комунікативних умінь у системі навчання студентів педагогічних закладів. Разом з тим констатується недостатній рівень сформованості цих умінь

у студентів, що затруднює професійну діяльність загалом і виховну роботу зокрема.

Зазначене вище дає змогу стверджувати, що вивчення процесу формування професійної комунікативності і зокрема мовленнєвих умінь у студентів педагогічних університетів є актуальним, має теоретичне і практичне значення.

Ця проблема пов'язана з пошуком оптимальних шляхів професійної комунікативної підготовки майбутніх учителів. Одним із таких шляхів, на нашу думку, є позанавчальна діяльність як ланка, підсистема єдиного, цілісного педагогічного процесу у вузі. І саме в ній здійснюється формування умінь, навичок, закріплення знань студентів.

Проте серед наукових досліджень немає таких, які були б присвячені проблемі формування комунікативних умінь у студентів в структурі позанавчальної діяльності, що, безперечно, позначається на якості практичної діяльності вчителів.

Все це загалом спричинило вибір теми нашого дослідження: **«Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності»**.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Об'єктом дослідження є професійно-педагогічна підготовка вчителя.

Предметом дослідження — формування мовленнєвих умінь як компонента комунікативності в структурі позанавчальної діяльності студентів.

Мета дослідження — визначити мовленнєві уміння як компонент комунікативності та розробити зміст і форми позанавчальної діяльності і експериментально перевірити ефективність їх реалізації в системі вузівської освіти.

Гіпотеза: ми виходили з припущення, що позанавчальна діяльність є наскрізною умовою формування комунікативності майбутнього вчителя в цілому і його мовленнєвих умінь, зокрема, рівень розвитку яких обумовлює становлення й інших складових професійних умінь майбутнього фахівця.

Відповідно до мети та висунутої гіпотези визначено *завдання дослідження:*

— виявити і розкрити специфіку проблеми формування мовленнєвих педагогічних умінь студентів як компонента комунікативності у психолого-педагогічній науці;

— обґрунтувати доцільність інтеграції змісту позанавчальної діяльності і з'ясувати рівень реалізації ідеї щодо професійної підготовки у процесі розвитку педагогічних мовленнєвих умінь;

— розробити модель позанавчальної діяльності студентів по формуванню мовленнєвих умінь (сутність, зміст, форми, критерії) як основи підготовки до комунікативної діяльності;

— розкрити та експериментально перевірити організаційно-методичні умови формування педагогічних мовленнєвих умінь у структурі комунікативності та ефек-

тивність функціонування системи позанавчальної роботи.

Методологічною і теоретичною основою роботи стали положення про системний та діяльнісний підходи щодо вивчення особистості (Ю.П. Азаров, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, К.К. Платонов, О.В. Скрипченко); психолого-педагогічної теорії про особистість як об'єкт життєдіяльності і розвитку (К.А. Абдулханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, Н.Ф. Талізїна); про специфіку, шляхи та форми комунікативної підготовки майбутнього вчителя (В.В. Власенко, Л.В. Долинська, А.Й. Капська, О.С. Карпов, С.В. Кондратьєва, Ю.Л. Львова, І.Р. Пітерсон, Т.С. Яценко та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези використовувався комплекс *теоретичних та експериментальних* методів: а) вивчення історико-педагогічних джерел, аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури з даної проблеми, критичний аналіз наукових досліджень з проблеми формування професійних якостей педагога, вивчення досвіду педагогів вузів та його узагальнення; б) усне та письмове опитування, моделювання, рангування, спостереження, констатуючий, формуючий експерименти і методи статистичної обробки експериментальних даних.

Експериментальною базою дослідження були педагогічний та факультети української і іноземної філології. Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Волинського державного університету імені Лесі Українки. В дослідженнях брали участь студенти I—IV курсів у кількості 1500 осіб, у формуючому експерименті — 493 особи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що запропоновано новий напрямок у розв'язанні педагогічної проблеми професійної підготовки студентів до комунікативної діяльності. Уточнено поняття і розкрито особливості мовленнєвих умінь як компонента комунікативності, розроблено модель позанавчальної діяльності, спрямованої на формування цих умінь; виявлено критерії і рівні сформованості мовленнєвих умінь.

Практичне значення дослідження полягає у розробці структури, змісту і методики навчання студентів комунікативності, зокрема мовленню, та у трансформації цих умінь в системі позанавчальної діяльності студентів.

Особистий внесок автора полягає у створенні науково-методичних матеріалів на допомогу викладачам вузів, розробці спецкурсу «Професійна діяльність і комунікація» для вузу та впровадження технологій навчання студентів мовленнєвих умінь.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалась застосуванням взаємодоповнюючих методик, адекватних меті і предмету дослідження, кількісним аналізом та якісною інтерпретацією одержаних даних, порівняльним аналізом та репрезентативністю вибірок.

Апробація та впровадження результатів дисертації здійснювалися у ході дослідно-експериментальної роботи на базі педагогічного і філологічного факультетів

Волинського державного університету імені Лесі Українки, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Основні положення та результати дослідження обговорювались та отримали схвалення на міжвузівських науково-практичних конференціях «Значення мовного виховання в процесі підготовки вчителів початкових класів» (м. Луцьк, 1992), «Формування комунікативних умінь в процесі позанавчальної діяльності студентів педвузу» (м. Луцьк, 1993), «Ідеї української народної педагогіки в спадщині В.О. Сухомлинського» (м. Луцьк, 1994), на міжнародній науковій конференції «Комунікативні уміння як фактор професійної майстерності вчителя» (м. Рівне, 1993); Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-педагогічні аспекти виховання учнівської та студентської молоді» (м. Ужгород, 1997), міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні і методичні засади формування культури студентської та учнівської молоді» (м. Київ, 1997); на засіданнях кафедр педагогіки початкового навчання Волинського університету та соціальної педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова; під час педагогічної практики та у позанавчальній роботі в цих вузах та у публікаціях автора.

На захист виносяться:

— структура мовленнєвих умінь: I блок — володіння технікою мовлення, логікою висловлювання, інтонаційною варіативністю, мовленнєвим етикетом; II блок — прогнозування комунікативної поведінки; здійснення взаємодії, емоційно-експресивного впливу, вияв цілей мовлення і реалізація видів мовлення, ініціювання процесу мовлення, адаптування мовленнєвих умінь до педагогічних умов, використання результатів аналізу мовленнєвих умінь, здійснення контролю;

— науково-методична організаційна модель і зміст позанавчальної діяльності студентів, спрямованих на формування мовленнєвих умінь;

— основні критерії і показники сформованості мовленнєвих умінь у позанавчальній діяльності, що дозволяють простежити за динамікою умінь та здійснювати корекцію якостей комунікативного компонента.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 213-ти найменувань, додатків: (10 таблиць, 2 діаграми, 2 схеми). Обсяг дисертації — 156 сторінок.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність і доцільність, визначаються об'єкт, предмет, мета дослідження, формулюються гіпотеза, основні методологічні засади, методи і завдання дослідження, розкриваються його наукова новизна, теоретична і практична значущість та положення, що виносяться на захист, наводяться відомості про апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі — «Формування комунікативних умінь у студентів педвузу як педагогічна проблема» — розглянуто комунікативність та її компоненти у структурі професійної діяльності як проблему сучасної педагогіки, виявлено її сутність і особливості її складових, зокрема мовленнєвих умінь, та сучасний стан підготовки

студентів до комунікативної діяльності, тенденції оволодіння студентами професійним мовленням. З урахуванням цього уточнюється зміст понять «комунікативність», «комунікативна діяльність», «комунікативні уміння — мовленнєві уміння», «педагогічне мовлення» вчителя.

Поняття «комунікативна діяльність» ґрунтується на визначенні сутності такого феномена, як комунікативність. В дослідженні проаналізовано філософський (М.О. Бердяєв, М.М. Бахтін, А.Г. Спіркін), соціальний (О.Г. Кукоян, Л.В. Сохань, В.І. Толстих та ін.) та психолого-педагогічний (Л.С. Виготський, В.О. Моляко, О.В. Киричук, К.К. Платонов, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн та ін.) визначення поняття «комунікативність», складові комунікативності (Л.С. Виготський, В.О. Кан-Калик, А.Й. Капська, Л.О. Савенкова та ін.), взаємозв'язок мовлення як компонента комунікативності і творчої діяльності (О.А. Абдуліна, Н.В. Кузьміна, Л.О. Савенкова, О.С. Сухомлинський, А.С. Макаренко, Л.А. Чулкова та ін.).

«Комунікація» — універсальне поняття, яке домінує у різних науках. На основі аналізу різних підходів зроблено висновок, що комунікативність розглядається як «процес спілкування, взаємодії», «міжсуб'єктна взаємодія», «взаєморозуміння, співпереживання та ступінь згоди між учасниками комунікативності», «взаємне пізнання і обмін інформацією», «різновид творчої діяльності».

Як специфічне педагогічне явище комунікативність характеризується певним рівнем володіння вчителем низкою компонентів, спроможних реалізувати процес педагогічної дії.

Педагогічна комунікація — складне і багатогранне явище як за своїми функціями, так і за засобами педагогічного впливу на учнів, успіх комунікативної діяльності особистості залежить від індивідуальних особливостей її психічних процесів. Провідним психічним процесом людей є мова. Мова знаходить своє вираження у мовленні.

Об'єктивно можна сказати, що мовлення є діяльністю і може бути проаналізоване саме як діяльність, яка може включати: моделювання комунікативно важливих особливостей особистості, орієнтування в умовах комунікативного завдання, самоподачу, встановлення контакту (В.А. Кан-Калик, О.О. Леонтьєв, А.В. Мудрик). Через мовлення реалізується первинна для мови функція — спілкування. При цьому враховується особливість професійного мовлення, яке є одним із видів діяльності і перебуває під впливом трьох факторів: законів мови, цілей педагогічної праці та особистісного стилю спілкування кожного педагога.

Мовлення, як правило, розглядається: з точки зору специфіки творчого процесу педагога (Л.М. Зінченко, В.О. Кан-Калик, З.С. Левчук, В.О. Сухомлинський, О.Г. Штепа, Т.С. Яценко та ін.), як інтегративна якість особистості вчителя (Д.І. Балдинюк, С.Н. Бронникова, З.Г. Зайцева, Є.М. Ільїн та ін.), як критерій якісного становлення особистості вчителя (В.О. Киричук, А.Й. Капська, Ю.Л. Львова, Є.А. Мілерян, О.В. Мудрик, К.Д. Ушинський та ін.).

У дисертації визначення мовленнєвих умінь як компонента комунікативності і їх специфічних ознак ґрунтується на основних положеннях психолого-педагогічної системи В.О. Сухомлинського, Л.О. Савенкової, на основі якої визначено характерологічні ознаки мовлення, які мають здатність проявлятися як обов'язкові у комунікативній діяльності.

На підставі аналізу відомих досліджень у галузі психології і педагогіки, стану розв'язання проблеми у практиці, а також, виходячи з того, що мовленнєві уміння особистості формуються не тільки у предметній діяльності, а й у самому процесі життєдіяльності, самореалізації, нами обґрунтовано блок мовленнєвих умінь педагога, які відображають його спрямованість на певний професійний вид діяльності, характерологічні особливості кожного з умінь та індивідуальність їх прояву залежно від цілей і завдань.

На основі проведених нами фіксованих спостережень за ходом навчального процесу і теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури визначені обсяг і зміст мовленнєвих умінь. В остаточному варіанті група мовленнєвих умінь, які забезпечують оптимальний варіант прояву комунікативності майбутнього учителя, охоплює два блоки.

Перший блок мовленнєвих умінь включає переважно ті, які забезпечують якісний характер мовлення; другий блок — включає мовленнєві уміння, які посилюють ефективність комунікативності взагалі і педагогічної дії зокрема.

В результаті було складено номенклатуру мовленнєвих умінь, яка вміщується в 2-х блоках:

Перший блок:

- володіння технікою мовлення;
- володіння логічністю висловлювання;
- володіння інтонаційною варіативністю;
- прогнозування комунікативної поведінки;
- здійснення взаємодії;
- здійснення емоційно-експресивного впливу;
- володіння мовленнєвим етикетом.

Другий блок:

- формування цілі мовлення;
- ініціювання процесу мовлення;
- реалізація видів мовлення;
- адаптація мовленнєвих умінь до педагогічних умов;
- використання результатів аналізу мовленнєвих умінь;
- здійснення мовленнєвого контролю.

З метою розвитку комунікативних умінь, створення відповідних методик, виявлення оптимальних умов формування цих умінь ми вважали за доцільне визначити вихідний рівень сформованості комунікативних умінь.

Щоб об'єктивно підійти до ієрархії оцінювання мовленневих умінь, ми провели опитування 147 учителів в містах Києві, Луцьку Волинської області.

Результати його показали: переважна більшість з них достатньо володіє теоретичною підготовкою з конкретного навчального предмету (81,8%), трохи нижче знаходиться рівень методичної підготовки (67,7%) і що стосується мовленнєвої готовності — то лише 28,9% висловлюють впевненість у цьому, а 27,5% вчителів вважають, що вони майже неготові до комунікативної діяльності. Це досить відчутно проявляється при організації ними позанавчальної діяльності, оскільки діяльність учителя там має бути більш багатогранною і гнучкою, порівняно з уроками. На жаль, частина студентів-випускників, опитаних протягом 1990—1996 рр., також вказує на власну неготовність до професійного мовлення (в середньому це становить 17 відсотків).

Безперечно, функції і соціальні ролі педагогів і студента визначені загальними закономірностями навчального процесу. Звідси ми виокремили особливості формування мовленневих умінь як компонента комунікативності: соціальне спрямування і партнерство у ролевих стосунках; тематична заданість, термін розвитку цих умінь; особливість індивідуального навчання; спрямованість на встановлення взаємодії суб'єктів; навчальна спрямованість.

Зазначені мовленнєві якості особистості студента були покладені в основу структури його комунікативності та розробленого структурно-компонентного методу визначення рівня сформованості цих якостей. При цьому для характеристики рівнів сформованості мовленневих умінь ми вважали за доцільне вибрати три основні параметри уміння (як сформоване підґрунтя), цільова установка (орієнтація на конкретну ситуацію) і використання в практичній діяльності набутих знань і умінь (активність професійної мовленнєвої діяльності).

Вивчення прояву двох блоків мовленневих умінь майбутніх вчителів у вищих навчальних закладах України ми проводили, спостерігаючи і здійснюючи реальний навчальний процес, аналізуючи, апробуючи форми і методи позанавчальної роботи викладачів зі студентами. Нами було визначено, що в основному всіх студентів за рівнем мовленнєвої готовності до комунікативної дії можна розподілити на три групи.

Перша група — студенти, що відносяться до *високого* рівня: досить вільно володіють мовленневими уміннями, вміють прогнозувати його результати, добирати адекватну інтонацію; має чітку професійну установку на оволодіння різними видами мовлення; протягом року реалізує свої уміння не менше, як у п'яти видах діяльності.

Друга група — *середній* рівень: на достатньому рівні володіє уміннями і адекватно застосовує їх, проте не завжди самостійно вміє вибрати вид мовлення; вміє аналізувати якість мовлення та не вміє його коригувати; проявляє усвідомлений інтерес до комунікативності, прагне удосконалювати її, але не завжди вміє; включається у різні види позанавчальної діяльності, проте робить це за рекомендаціями педагога.

І до третьої групи можна віднести студентів з *низьким* рівнем сформованості мовленневих умінь: уміння сформовані недостатньо, в комунікативну діяльність вклю-

чаються при стимулюванні педагогом; не часто проявляють інтерес до позанавчальної діяльності, де можна оволодіти різними видами мовлення, включається лише тоді, коли йому цікаві окремі завдання.

Визначення показників рівнів дозволило нам оперативно здійснювати контрольні заміри динаміки мовленнєвих умінь як за роками, так і за видами та формами позанавчальної діяльності.

У другому розділі — «Педагогічні умови формування у студентів складових комунікативності в позанавчальній діяльності» на основі виявлення специфіки процесу формування мовленнєвих умінь як компонента комунікативності розглядаються основні умови формування цих умінь у структурі позанавчальної діяльності студентів, застосування форм, методів і прийомів стимулювання їх комунікативної активності за рахунок успішного розвитку мовленнєвих умінь.

У розділі теоретично обґрунтовуються такі оптимальні умови: цільова педагогічна установка, системність, особиста значущість, технологічність.

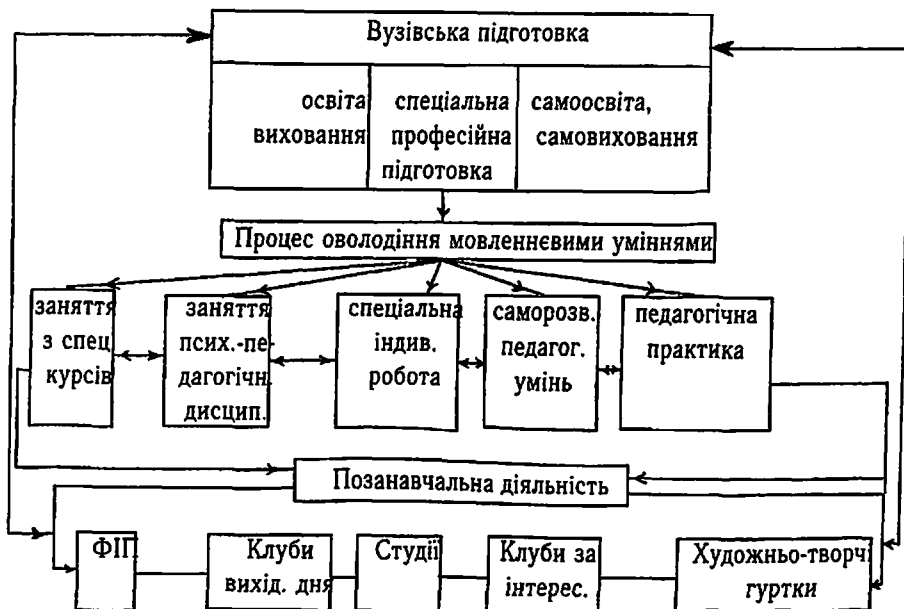
Суть цих умов в тому, що: студенти переходять від сприйняття установок на професійно-педагогічну діяльність і формування окремих мовленнєвих умінь до сприйняття установок на весь блок мовленнєвих умінь і можливі варіанти, ситуації, цілі та застосування їх як якостей взагалі; моделювання комунікативної діяльності з індивідом, мікрогрупою групою різних соціумів; розробка окремих програм діяльності, де мовленнєві уміння є виразником змісту; педагогом організовується діяльність студентів так, щоб їх усвідомлений інтерес до такого професійного блоку, як мовленнєві уміння, перейшов у переконання щодо доцільності і необхідності цих умінь у професійній комунікативній діяльності і став особистісною потребою. При цьому: а) необхідно спочатку усвідомити теоретичні і практичні особливості; б) і пройти апробацію власних умінь у практичній дії.

Технологічність перевірялась у позанавчальній діяльності. Методики організації позанавчальної діяльності, спрямовані на розвиток комунікативності, розроблялись різними вченими: О.Л. Канапацьким, А.Й. Капською, А.Е. Чертковою, О.Г. Штепою. Ми, виходячи з предмету нашого дослідження, більш схильні до адаптації методик, запропонованих А.Й. Капською, А.В. Коломієць та Т.О. Строковим, де позанавчальна діяльність стає соціальною основою розвитку компонента комунікативності як професійної якості.

Ті мовленнєві уміння, які ми охарактеризували вище і які стали об'єктом нашої уваги у процесі професійної підготовки, передбачають, безперечно, різноманітні види діяльності, які б стимулювали ці уміння.

Розвиток цих умінь і їх застосування можливі за умови цільової установки студентів на ці процеси і на той чи інший вид діяльності. Таким способом ми ніби замикаємо коло, в якому студенти є суб'єктом навчання, цілепокладання і діяльності. Саме така модель потребує від нас вирішити, на яких теоретичних і методичних засадах базується позанавчальна діяльність студентів.

Організаційно-педагогічна модель професійної
підготовки студентів до комунікативної діяльності

В нинішніх умовах ми сконцентрували свою увагу на особливостях позанавчальної діяльності у клубах та об'єднаннях за інтересами, у клубах вихідного дня, студіях, гуртках, частково на факультеті громадських професій. Стосовно кожної із цих форм розроблено програму, у зміст якої закладено, поряд з іншими, конкретну ціль — розвивати і вдосконалювати професійно-мовленнєві вміння.

Вибір моделі позанавчальної діяльності студентів ми обумовили чотирма позиціями:

- 1) її зміст може реалізовуватись через індивідуальну, мікрогрупову і групову форми роботи;
- 2) розвиток і формування мовленнєвих умінь (і загалом комунікативних) має відбуватися протягом всього періоду навчання студента у вузі;
- 3) позанавчальна діяльність має базуватися на визначених засадах (цілепокладання, системність у розвитку комунікативних умінь, особиста значущість, володіння цими вміннями і технологічність процесу їх формування);
- 4) взаємодія всіх позицій в структурі позанавчальної діяльності, спрямованих на формування комунікативних умінь.

З метою реалізації цих позицій і поставлених завдань та одержання об'єктивної

картини володіння студентами мовленнєвими вміннями застосували метод експертної оцінки прояву цих умінь у спеціально спроектованій діяльності. Що показало: на вихідному етапі експерименту майже половина студентів недостатньо вміє проявляти мовленнєві вміння у запропонованих видах діяльності, друга половина підходить до прояву цих умінь спонтанно, інтуїтивно (йдуть від власного відчуття теми, ситуації, не використовуючи при цьому набуті ними раніше спеціальні знання).

Під час формуючого експерименту ми прагнули виявити ефективність наших методик щодо організації цілеспрямованої позанавчальної діяльності, метою якої є формування у студентів мовленнєвих умінь.

Крім цього, ми ставили ще одне завдання — простежити за динамікою розвитку у студентів мовленнєвих умінь при застосуванні моделі і форм позанавчальної роботи.

Для формуючого експерименту були вибрані студенти педагогічного та філологічного факультету, починаючи з другого року навчання. Це пояснюється тим, що ми свідомо «дозволили» студентам, принаймні за перший рік навчання, набути досвіду і певних знань щодо професійних умінь. Крім того, перший рік навчання є роком адаптації студентів у нових умовах, визначення їх ціннісних орієнтацій.

Проектуючи і реалізуючи умови формування у студентів певних умінь, доцільно передбачити як мотиви, якими керуються студенти у виборі цих умінь, так і професійно-мовленнєві якості, якими вони мають оволодіти у позанавчальній діяльності.

Опитування, проведене серед студентів II—III курсів, показало, що мотивація щодо розвитку комунікативних умінь як професійної якості наявна лише у 23% студентів (11% — II курс, 12% — III курс).

Необхідно було сформувати уявлення про мовленнєвий еталон педагога. Отже, мовленнєві якості мають бути певним чином зібрані у певну систему, точніше у певний професійний блок. Їх ієрархія у цьому блоці залежить від завдань і особливостей діяльності вчителя в різних соціально-педагогічних ситуаціях. На основі визначеного нами переліку мовленнєвих умінь (див. § 2.1) необхідних учителю-вихователю, ми можемо об'єднати їх у чотири групи: логічно-смыслові вміння, технічно-виражальні, емоційно-експресивні, прогностичні вміння.

Формування умінь відбувалося шляхом включення студентів у різноманітні форми роботи, які дозволяли створити оптимальні ситуації, в яких і здійснювався прогнозований процес: I — ситуація, що дозволяє студентові виявити рівень сформованості мовленнєвих умінь, II — ситуація, що потребує від студента необхідності формування мовленнєвих умінь студентів. Для формування цих умінь і їх прояву об'єктивно визначено три етапи: пізнавальний, діяльнісно-пізнавальний, мотиваційно-діяльнісний.

З метою успішної реалізації поставлених завдань було розроблено карту-схему, в яку внесено основні види позанавчальної діяльності і види мовленнєвої діяльності, через які формуються певні мовленнєві вміння по курсах. Це дозволило нам просте-

жити за динамікою прояву і сформованості тих чи інших умінь на різних курсах навчання.

Одним із показників ефективності нашої методики у системі формування мовленнєвих умінь є готовність студентів до активного застосування мовленнєвих умінь та трансформації видів діяльності під час педагогічної практики.

Для об'єктивної перевірки рівня сформованості мовленнєвих умінь було визначено рівень професійно-мовленнєвої активності студентів за такими параметрами, як: мотиваційний аспект, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінювальний.

За кожним параметром була визначена своя градація: «5» — високий рівень, «4» — середній, «3» — низький. Відповідно ми могли визначити рівень готовності студентів до активного застосування різних компонентів у структурі розвитку мовленнєвих умінь.

Зіставлення даних за рівнями готовності студентів до мовленнєвої діяльності (на початку і кінці експерименту) дозволили побачити досить виразну динаміку: так за період підготовки студентів через структуру позанавчальної діяльності за експертною оцінкою рівень активності, виражений в балах змінився від 3,1 до 4,6 бала. При цьому розвиток активності супроводжувався посиленням якісної зміни всіх її основних структурних компонентів: мотиваційного (від 2,9 до 4,4 бала), орієнтаційного (від 3 до 4,9 бала), операційного (від 3 до 4,5 бала), вольового (від 2,1 до 4,4 бала) і оцінювального (від 3,1 до 4,4 бала). При цьому динаміка сформованості активності мовленнєвої діяльності виявилася досить помітною. На вихідному етапі формуючого експерименту в Ег на високому рівні активності був досить незначний відсоток студентів (4,1—3,0). Після формуючого експерименту за всіма параметрами ми мали такі показники: 68,7%, 68,4%; 72,0%, 66,3%; 80,7% (в Кг — 33,0%; 38,1%; 21,0%, 19,8%, 39,4%).

В результаті проведеної роботи у всіх студентів Ег, на думку експертів, якісно змінився і значно розширився їх мовленнєвий інструментарій: мовлення набуло інтонаційної багатогранності, цільового спрямування, відчутного емоційно-експресивного впливу, безпосередньої взаємодії з партнерами чи з аудиторією.

При цьому позанавчальна діяльність активізувала у студентів розвиток творчої фантазії як при проектуванні різних видів діяльності (конкурси, усний журнал, круглий стіл, школа молодого малюнка, КВК, тематичні тижні, фестивалі, зустрічі, свята тощо), так і при проектуванні видів мовлення, їх прояву. Цікавим і водночас важливим проявом у цьому процесі, як зазначили експерти, є прояв активності інтересу студентів до різних видів мовленнєвої діяльності: читання, розказування і розповіді, виступи і промови, дискусії і полеміки, співбесіди і обговорення тощо.

Завершальним етапом нашого експерименту було виведення студентів IV курсу на самостійну діяльність як в умовах вузу, так і в умовах школи. Для них було розроблено спеціальні завдання щодо форм виховної роботи і щодо реалізації мовленнєвих умінь та контролю за їх якісним проявом. Кожен студент мав організувати

і провести залікову роботу: розробити сценарій однієї з виховних форм роботи, де б мовлення було домінуючим у вирішенні визначених педагогічних завдань і мало прояв у різних видах; здійснити самооцінку мовленнєвої діяльності; дати аналіз мовлення одного із студентів в результаті спостереження за його практичною діяльністю і визначити рівень його готовності до комунікативної діяльності за визначеними нами параметрами.

Варто зазначити, що із 153 студентів IV курсу Ег не виявилось жодного студента, який би не зміг виконати поставлені завдання на відміну від Кг (140 студентів). В цій групі з I-ю половиною першого завдання справилися всі 100% студентів, але не змогли підібрати такі види діяльності, де б домінували різні види мовлення; з другим завданням справилося певною мірою 17,3%, а з третім лише 7%. При цьому відповіді характеризуються значною описовістю і загальною характеристикою: на рівні «подобається» — «не подобається».

На останньому етапі формуючого експерименту ми ставили завдання простежити за динамікою сформованості мовленнєвих умінь через самооцінку студентів та експертну оцінку.

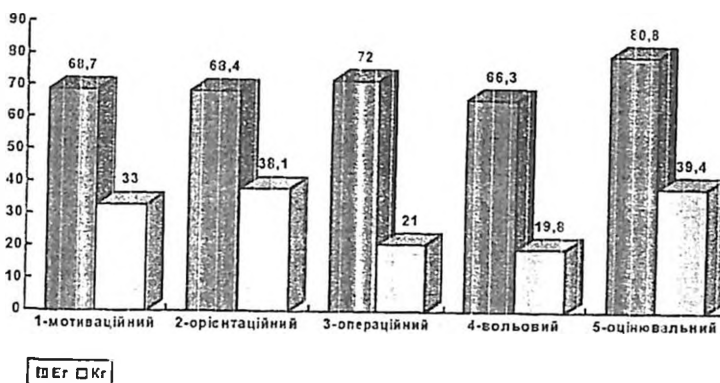
Виходячи із мети професійної підготовки студентів, — формування висококваліфікованого фахівця, котрий має вільно володіти всіма видами комунікативності, ми визначили критерії ефективності функціонування моделі позанавчальної діяльності у формуванні мовленнєвих умінь. Ці критерії базуються на положенні про ефективність щодо впливу на загальну готовність до мовленнєвої діяльності, визначених на основі структури компонентів:

1. Ефективність за ознакою мотивації: на високому рівні: Ег — 68,7%, Кг — 33%.
2. Ефективність за ознакою орієнтації: Ег на високому рівні 68,4% ст. в Кг — 38,1%.
3. Ефективність за ознакою операційності: Ег — 72% у Кг — 21%.
4. Ефективність за проявом вольового компоненту: 66,3% — в Ег, 19,8% у Кг.
5. Ефективність за ознакою оцінювання: чимала кількість студентів — 80,8% Ег перейшло до високого рівня, а в Кг лише 39,4% (див. діаграму 1).

Виходячи із того, що самооцінка і експертна оцінка міри готовності студентів майже співпадають — 92,8% і 99,1%, для перевірки об'єктивності показників — ми вважали за доцільне визначити коефіцієнти задоволення студентів видами позанавчальної діяльності. Відповіді свідчать, що коефіцієнт задоволення зростає до кінця третього року експерименту, але дещо падає на другому році навчання (порівняти I-й рік — 35,8% II — 27,3%, III — 36,9%). Це підтверджує наше передбачення: підвищення Кз і рівня готовності студентів до мовленнєвої діяльності відбувається пропорційно до підвищення рівня активності їх у творчій позанавчальній діяльності.

Діаграма 1.

Показники високого рівня сформованості комунікативних (мовленневих) умінь після формуючого експерименту (в експериментальній і контрольній групах)

Таким чином, наведені факти засвідчують ефективність спроектованої структури формування мовленневих умінь у студентів педагогічного університету; організація позанавчальної діяльності може не лише сприяти розвитку загального інтересу до мовлення як засобу посилення її ефективності, але й сама діяльність розглядається нами як умова актуалізації і розвитку професійного мовлення майбутнього вчителя.

Узагальнені результати проведеного нами дослідження підтвердили гіпотезу і дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Успіх формування у студентів компонентів готовності до мовленнєвої діяльності забезпечується об'єктивним умінням професійно-вмотивованої позанавчальної діяльності з поступовим ускладненням її форм і змісту, а також посиленням усвідомленості студентами суті і особливостей мовленневих умінь як компонента комунікативності.

Вперше здійснено вивчення оцінювальних характеристик рівнів сформованості мовленневих умінь майбутніх вчителів у позанавчальній діяльності, що допомогло зробити процес формування мовлення, як компонента комунікативності, керованим і контрольованим, а це дозволяє (в нашому випадку) регулювати ситуації діяльності (для студентів різних курсів), посилювати прояв окремих умінь, актуалізувати окремі види діяльності, тобто створювати умови для більш яскравого вираження особистісних мовленневих якостей студента, коли результати його участі у позанавчальній діяльності є своєрідним проявом способів особистісного професійного самотвердження, своєрідного стимулу до самовдосконалення як мовця і як педагога.

2. Підвищення ефективності мовленнєвої підготовки шляхом використання різних видів позанавчальної діяльності передбачає такі етапи: оволодіння теоретичними знаннями під час вивчення спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін; форму-

вання практичних навичок усного мовлення як компонента професійності; практичне застосування, розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь у спеціально змодельованій позанавчальній діяльності.

Дане дослідження демонструє очевидність наявних суперечностей між реальними потребами і завданнями вищої педагогічної школи, і тим рівнем готовності до мовленнєвої діяльності, який продемонстрували студенти-випускники.

З метою ліквідації цих суперечностей нами і була розроблена модель формування у студентів мовленнєвих умінь як компонента комунікативності і здійснено їх навчання через включення в структуру позанавчальної діяльності протягом чотирьох років (II—V курси).

3. Запропонований підхід до оволодіння професійним мовленням впроваджувався у систему підготовки студентів філологічного та педагогічного факультетів і дозволяє стверджувати, що розвиток мовленнєвих умінь потребує спеціальних програм і технологій; перелік мовленнєвих умінь як компоненту комунікативності може розширюватися за рахунок невербальних умінь; розвиток мовленнєвих умінь потребує використання спеціальних розроблених завдань, реалізація яких має проявитися у структурі позанавчальної діяльності.

Включення студентів в активну творчу діяльність, спрямовану на формування і розвиток мовленнєвих умінь, сприяє розв'язанню комплексного завдання: допомогти студентам оволодіти мовленнєвим компонентом комунікативності, застосовувати набуті уміння адекватно до ситуації і розширювати поле мовленнєвих умінь і сферу їх застосування.

4. Ефективне формування готовності студентів до мовленнєвої діяльності у процесі застосування активної позанавчальної діяльності як засобу підвищення рівня комунікативної підготовки матиме позитивні результати тільки в тому випадку, коли можлива поетапна комплексна реалізація умов, що забезпечують одночасне формування компонентів готовності: цільова установка на необхідність оволодіння професійним мовленням, системність розвитку мовлення, особистісна значущість оволодіння уміннями і технологічність розвитку цих умінь.

5. Формування мовленнєвих умінь як особливого компонента комунікативності доцільно розглядати в якості обов'язкового у структурі професійної підготовки майбутнього вчителя. При цьому: 1) в основі має бути науково вмотивований «пакет» спеціальних умінь як показник еталону мовлення вчителя; 2) створюються умови для включення кожного студента у різні види реальної спеціально змодельованої позанавчальної діяльності з урахуванням його інтересів: мотивів; 3) має здійснюватися процес корекції мотивів, умінь і форм позанавчальної діяльності залежно від змін рівня мовленнєвої активності студента.

6. Запропонована нами методика реалізується на практиці шляхом організації теоретичного навчання студентів з максимальною орієнтацією на професіоналізацію мовлення, відпрацюванням основних мовленнєвих умінь у конкретних видах діяль-

ності та організацією цілеспрямованої роботи під час проходження педагогічної практики.

Проведене дослідження теоретичного і практичного аспектів формування у студентів педвузів комунікативності через прояв її основного компонента — мовлення, дозволило визначити деякі нові аспекти даної проблеми, які підлягають подальшому вивченню. Зокрема, на нашу думку, заслуговують на увагу такі питання: вивчення особливостей формування комунікативності шляхом застосування міжпредметних зв'язків; дослідження умов формування мовленнєвих умінь у ході педагогічної практики; розробка цілісної системи щодо удосконалення професійної мовленнєвої майстерності майбутнього вчителя та ін.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Годлевська А.І. Позанавчальна діяльність студентів у структурі формування професійних комунікативних умінь // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика і програми / За заг. ред. А.Й. Капської. — К.: ІЗМН, 1998. — С. 61—71.
2. Капська А.Й., Годлевська А.І. Формування комунікативних умінь у студентів в системі професійної підготовки // Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності. Збірник наукових статей / За заг. ред. А.Й. Капської. — К.: ІЗМН, 1996. — С. 44—52 (у співавт.) (авт. — 60%).
3. Годлевська А.І. Подорож у країну етикету // Молодь і дозвілля: теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання. — К.: А.Л.Д., 1996. — Випуск II. — С. 153—156.
4. Годлевська А.І. Позанавчальна діяльність студентів у структурі формування професійних комунікативних умінь // Структура виховної діяльності педагога в умовах табору відпочинку. — К.: МОУ, 1998. — С. 69—83.
5. Годлевська А.І. Формування комунікативних умінь в процесі позанавчальної діяльності студентів педвузу // Збірник наукових статей. — Луцьк, ЛДПІ, 1993. — Частина II. — С. 608—609.
6. Годлевська А.І. Комунікативні уміння як фактор професійної майстерності вчителя // В.О. Сухомлинський — видатний український педагог. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в навчально-виховному процесі школи і вузу. — Рівне, РДПІ, 1993. — С. 177—178.
7. Годлевська А.І. Значення мовного виховання в процесі підготовки вчителів початкових класів // Збірник наукових статей, присвячених 400-річчю від дня народження Я.А. Коменського. — Луцьк, ЛДПІ, 1992. — Частина II. — С. 239.
8. Годлевська А.І. Ідеї української народної педагогіки в спадщині В.О. Сухомлинського // Матеріали наукової конференції Волинського держуніверситету. — Луцьк, ВДУ, 1994. — Частина III. — С. 51—52.

Анотація

Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 — теорія та історія педагогіки, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 1998.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню проблеми підготовки вчителя до комунікативної діяльності шляхом оволодіння одним із його компонентів — мовлення.

Визначено, що ефективність формування мовленнєвих умінь залежить від оптимальності структури, змісту і форм спеціально змодельованої позанавчальної діяльності у навчальному закладі, зокрема, якщо цей процес базується на складових: цільова педагогічна установка, системність, особистісна значущість набутих умінь, технологічність.

Ключові слова: мовлення, мовленнєві уміння, комунікативність, позанавчальна діяльність, професійне мовлення.

Аннотация

Годлевская А.И. Формирование речевого компонента коммуникативности будущего учителя в структуре внеучебной деятельности. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — теория и история педагогики, Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 1998.

Диссертационное исследование посвящено изучению проблемы подготовки учителя к коммуникативной деятельности путем овладения одним из ее компонентов — речью. Определено, что эффективность формирования речевых умений зависит от оптимальности структуры, содержания и форм специально смоделированной внеучебной деятельности в высшем педагогическом учебном заведении, в особенности, если этот процесс базируется на таких составляющих: целевая педагогическая установка, системность, личностная значимость обретенных умений, технологичность.

Ключевые слова: речь, речевые умения, коммуникативность, внеучебная деятельность, профессиональная речь.

Annotation

Godlevskaya A.I. Forming the speech component of future teacher communicativity in the structure of out-of-school activity. — Manuscript.

Dissertation for sciences, speciality 13.00.01 — theory and history of pedagogics, National Dragomanov Pedagogical University, Kiev, 1998.

The research is dedicated to the question of preparing teacher to communicative activity by seireing one of its components — speech. It is definite, that effectivity of speech skills formation depends upon optimality of structure, contents and forms which were specially modelled for out-of-school activity in higher educational pedagogical institution, especially, if this process is based on such components as pedagogical aim, systemativity, personal significance of possessed, skills, technology.

Key words: speech, speech skills, communicativity, out-of-school activity, professional speech.

Підписано до друку 20.03.98 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 76.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86